

Michał Iżykowski

Zabezpieczenie roszczeń jako forma tymczasowej ochrony prawnej w sądowym postępowaniu cywilnym

---

Palestra 32/8-9(368-369), 38-49

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MICHAŁ IŻYKOWSKI

**ZABEZPIECZENIE ROSZCZEŃ JAKO FORMA TYMCZASOWEJ
OCHRONY PRAWNEJ W SĄDOWYM POSTĘPOWANIU
CYWILNYM ***

I. Cechą rozwiniętych i dobrze zorganizowanych społeczeństw jest istnienie rozbudowanego systemu ochrony prawnej. W jego skład wchodzi również ochrona, jakiej udzielają organy wymiaru sprawiedliwości przez rozstrzyganie spraw cywilnych. Rzecz oczywista, rozstrzyganie to — jako zespół czynności podejmowanych przez uprawnione podmioty — ma charakter dynamiczny i musi upłynąć pewien czas, zanim osiągnie swój cel. W tym okresie mogą jednak nastąpić takie zmiany w świecie zewnętrznym, które sprawiają, że nawet najbardziej trafne orzeczenie nie spełni funkcji ochrony interesu indywidualnego i społecznego. Mogą to być zmiany zawinione przez dłużnika (np. rozporządzenie majątkiem w sposób zagrażający skuteczności przyszłej egzekucji, ukrycie przedmiotów majątkowych), jak również zmiany od dłużnika niezależne (np. choroba, naturalne zużycie się rzeczy lub jej przypadkowa utrata). Poza tym rodzaj niektórych roszczeń sprawia, że nie zawsze jest możliwe całkowite zaspokojenie się wierzyciela po upływie znacznego okresu (np. roszczenia o dostarczanie środków utrzymania, o powstrzymanie się od dokonywania określonych działań).

Zagrożenie sfery prawnej wierzyciela wskutek niemożności natychmiastowego udzielenia mu ochrony prawnej było zjawiskiem od dawna dostrzeganym. Dlatego już w prawie rzymskim występowały instytucje prawne, które miały na celu zabezpieczenie roszczeń cywilnych przez stworzenie warunków umożliwiających wykonanie orzeczenia, jakie dopiero zapadnie w przyszłości. Przykładem może być *legis actio per pignoris capionem* oraz *missio in possessionem* jako formy prowizorycznego zajęcia przez wierzyciela przedmiotów stanowiących majątek dłużnika.¹ Podobną rolę odgrywały niektóre środki ochrony pozaprocesowej, jak np. stypulacje pretorskie oraz interdykty. W okresie średniowiecza znane było natomiast postępowanie sumaryczne, w którym sąd na podstawie bardzo pobieżnego zbadania sprawy mógł

* Referat nadesłany na sesję naukową Ośrodka Badawczego Adwokatury nt. „Adwokatura polska w służbie nauki prawa”, która odbyła się w dniach 7–9.XI.1986 r. w Warszawie.

¹ K. Kolańczyk: Prawo rzymskie, Warszawa 1976, s. 171, s. 1 n.

wydać decyzję zmierzającą m.in. do zajęcia mienia osoby pozwanej.

Środki zabezpieczenia roszczeń występowały także w dawnym polskim procesie cywilnym. Przekonuje nas o tym Bartłomiej Groicki, charakteryzując je w sposób następujący: „Szperunek albo areszt jest to zapowiedź persony albo dóbr jej uczyniona przez służbę urzędowego z rozkazania sędziego (...), aby zapowiedne rzeczy tak długo były w pokoju, aż do rozstrzygnięcia prawem z arestatorem załującym”, i dalej: „(...) albowiem zapowiedź nic prawa nie przydaje nikomu, jeno tylko czyni pohamowanie statku czyjego, ażeby był w pokoju do rozstrzygnięcia prawem, kto ma lepsze prawo.”²

Jak więc wynika z powyższego, zabezpieczenie roszczeń jest instytucją prawną o bogatej tradycji historycznej. Bezpośrednią przyczyną jej powstania stał się zakaz stosowania pomocy własnej jako sposobu ochrony naruszonego prawa, jak również występująca już w czasach najdawniejszych potrzeba uzyskania w pewnych sytuacjach chociażby prowizorycznej, ale niezwłocznej ochrony prawnej.

Potrzeba ta występuje również obecnie, i to — z racji zwielokrotnienia się stosunków prawnych, które są udziałem współczesnego człowieka — ze wzmożoną siłą. Dlatego w różnych obowiązujących obecnie systemach prawnych spotyka się instytucje procesowe, które mają zapewnić realne i efektywne wykonanie przyszłego orzeczenia sądowego, a także ułatwić gruntowne rozpoznanie sprawy bez presji czasowej.

W Republice Federalnej Niemiec ustawa procesowa z 1877 r. (nadal obowiązująca z licznymi nowelizacjami) ustanawia dwie zasadnicze instytucje służące omawianemu celowi: areszt (*Arrest*) oraz zarządzenie tymczasowe (*einstweilige Verfügung*). Areszt stosuje się przy zabezpieczeniu roszczeń pieniężnych lub takich, które na pieniądze można zamienić. Zarządzenia tymczasowe wydaje się natomiast w celu zabezpieczenia roszczeń o wydanie rzeczy indywidualnie oznaczonej, w celu tymczasowego uregulowania stosunków między stronami oraz w celu zobowiązania jednej ze stron do płacenia na rzecz drugiej przez czas trwania postępowania pewnych kwot pieniężnych.³

W systemie austriackiego prawa postępowania cywilnego również występują dwie odrębne instytucje prawne służące zabez-

² B. Groicki: *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburckiego w Koronie Polskiej*, Warszawa 1955 (przedruk wydania z 1630 r.), s. 170–171.

³ Na temat zabezpieczenia roszczeń w RFN najobszerniejsze rozważania zawarte są w pracy F. Baura: *Studien zum einstweiligen Rechtsschutz*, Tybinga 1967 oraz w pracy D. Leipolda: *Grundlagen des einstweiligen Rechtsschutzes*, Mönchhagen 1971.

pieczeniu roszczeń. Na podstawie ustawy egzekucyjnej z 1896 r. stosuje się bowiem zarówno „egzekucję na zabezpieczenie” (*Execution zur Sicherung*) jak i zarządzenie tymczasowe (*einstweilige Verfügung*). Celem pierwszej z wymienionych instytucji jest uniemożliwienie udaremnienia lub utrudnienia ściągnięcia należności pieniężnej zasądzonej w nieprawomocnym orzeczeniu sądowym. Zarządzenie tymczasowe zmierza natomiast do utrzymania lub stworzenia pewnego prowizorycznego stanu, ale nie daje wierzycielowi prawa zestawu ani nie zapewnia pierwszeństwa zaspokojenia, co ma miejsce przy „egzekucji na zabezpieczenie”.⁴

We Włoszech wśród środków tzw. tymczasowej ochrony prawnej czołowe miejsce zajmuje „sekwestr” (*sequestro*). Polega on na umieszczeniu rzeczy pod opieką jednej ze stron lub osoby trzeciej oraz na zakazaniu dłużnikowi dysponowania tą rzeczą. Oprócz tego istnieją środki tzw. pilnej ochrony (*provvedimenti d'urgenza*), umożliwiające dokonywanie zabezpieczenia w sytuacjach dokładnie w ustawie procesowej nie określonych.⁵

Orzeczenia mające na celu zabezpieczenie dochodzonego roszczenia wydawane są również m.in. we Francji (*la saisie conservatoire*),⁶ w Wielkiej Brytanii (*interim order, interlocutory injunction*),⁷ w Holandii (*Kort Geding*)⁸ i w Szwajcarii (*einstweilige Verfügung, vorsorgliche Massnahme*).⁹

Jak wynika z powyższego, w państwach kapitalistycznych środki zabezpieczenia roszczeń są bardzo zróżnicowane, co sprawia, że korzystanie z nich nasuwa w praktyce wiele trudności. Wielość występujących rozwiązań, a także fragmentaryczność uregulowania prawnego nie sprzyja bowiem łatwemu ich stosowaniu.¹⁰ Na tym tle korzystnie przedstawiają się rozwiązania przyjęte w państwach socjalistycznych. Zerwano w nich w wielość instytucji prawnych służących temu samemu celowi, a orzeczenia w kwestii zabezpieczenia wydawane są w ramach jednolitego trybu postępowania.

W Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, zgodnie z art. 32 Zasad sądowego postępowania cywilnego (*Osnovy graždanskowo sudoproizwodstwa*) oraz zgodnie z art. 133 kodeksu postępowania RSFRR, zabezpieczenie powództwa oznacza zastosowanie przez sąd środków gwarantujących wykonanie przyszłego wyro-

4 F. Klein: *Der Zivilprozess Osterreiches*, Aalen 1970, s. 581.

5 M. Cappelletti, A. Perillo: *Civil procedure in Italy*, Haga 1965, s. 131 i n.

6 P. Herzog: *Civil procedure in France*, Haga 1967, s. 235–236.

7 R.J. Walker: *The English legal system*, Londyn 1976, s. 271 i n.

8 P. Zonderland: *Einstweilige Verfügung in den Niederlanden*, „*Zeitschrift für Zivilprozess*” 1977 nr 3, s. 225 i n.

9 M. Guldener: *Schweizerisches Zivilprozessrecht*, Zürich 1958, s. 479.

10 Por. F. Baur: *Zivilprozessrecht*, Frankfurt n. Menem, 1978, s. 222.

ku. W ten sposób omawiana instytucja służy ochronie interesów powoda przed niesumiennymi działaniami dłużnika. Podstawą do wydania postanowienia w kwestii zabezpieczenia jest istnienie obawy, że przeprowadzenie egzekucji może być w przyszłości utrudnione lub wręcz niemożliwe. Sąd wydaje orzeczenie niezwłocznie po zgłoszeniu żądania i z urzędu przekazuje je do realizacji organowi wykonawczemu. Przepisy o zabezpieczeniu powództwa stosuje się również do zabezpieczenia wykonania wydanego już wyroku.¹¹

W Niemieckiej Republice Demokratycznej zabezpieczenie roszczeń reguluje kodeks postępowania cywilnego z 1975 r. W nauce prawa w NRD podkreśla się, że ustawa ta ujednoliciła środki zabezpieczenia stosowane pod rządami dawnej ustawy procesowej i że obecnie wszystkie rozstrzygnięcia o charakterze tymczasowym zapadają w postaci zarządzenia tymczasowego (*ein-stweilige Anordnung*).¹² Zarządzenia takie mają nie tylko zapewnić wykonanie orzeczenia w sprawie, ale również uregulować tymczasowo stosunki między stronami.

W Czechosłowacji według § 74 pkt 1 kodeksu postępowania cywilnego z 1963 r. przewodniczący sądu jest uprawniony do wydania zarządzenia tymczasowego (*predběžne opatreni*), jeżeli zachodzi potrzeba uregulowania stosunków między uczestnikami postępowania lub zapewnienia wykonania orzeczenia sądowego. W tym samym trybie orzeka się o tymczasowym oddaniu dziecka pod opiekę jednego z rodziców lub osoby trzeciej oraz o uregulowaniu stosunków między małżonkami na czas trwania procesu rozwodowego.¹³

W Bułgarii wydanie zarządzenia tymczasowego jest dopuszczalne wówczas, gdy bez tego powód nie będzie mógł dochodzić skutecznie praw przysługujących mu z wyroku lub gdy będzie to znacznie utrudnione albo też gdy powództwo jest poparte dokumentami bądź gdy powód złożył kaucję.¹⁴

II. Zarysowana wyżej powszechnie występująca tendencja do tworzenia rozwiązań prawnych gwarantujących realizację treści wyroków w sprawach cywilnych została uwzględniona również przez ustawodawcę polskiego. W art. 730 k.p.c. stworzono możliwość wydawania — w celu zabezpieczenia — zarządzenia tymczasowego, gdy roszczenie jest wiarygodne, a brak zabezpieczenia mógłby pozbawić wierzyciela zaspokojenia. Wydanie zarządzenia

¹¹ Sowietskij graždanskij process (red. K.I. Komissarow) Moskwa 1978, s. 160.

¹² H. Kellner, J. Göhring, H. Kietz: Zivilprozessrecht — Grundriss, Berlin 1977, s. 101.

¹³ Občanske pravo procesni (red. F. Stajgr). Praga 1968, s. 76.

¹⁴ Z. Stalew: Bułgarsko graždansko processualno prawo, Sofia 1970, s. 575 i n.

tymczasowego jest dopuszczalne także w innych wypadkach, gdy jest to konieczne do zabezpieczenia wykonalności orzeczenia w sprawie. Przez pojęcie „wykonalność” należy przy tym rozumieć tzw. „wykonalność *sensu largo*”, zwaną najczęściej skutecznością orzeczenia.¹⁵ Z mocy art. 443 § 2 k.p.c. przepisy o postępowaniu zabezpieczającym stosuje się odpowiednio także przy wydawaniu w procesie rozwodowym postanowień o obowiązku małżonków przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny przez czas trwania procesu, o sposobie roztoczenia pieczy nad wspólnymi małoletnimi dziećmi, o zakresie i sposobie korzystania przez małżonków ze wspólnego mieszkania w czasie trwania procesu, a także przy wydawaniu postanowień w kwestii wydania małżonkowi opuszczającemu wspólne mieszkanie potrzebnych mu przedmiotów. Zaznaczyć jednak należy, że w niektórych sytuacjach postanowienia wydawane na podstawie art. 443 k.p.c. wykraczają poza ramy właściwe dla postępowania zabezpieczającego. Dotyczy to orzekania o obowiązku przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny na czas trwania procesu o rozwód, które ma charakter ostateczny w tym sensie, że kwestia ta nie jest już rozstrzygana wyrokiem rozwodowym.¹⁶

Wydaje się natomiast, że mamy do czynienia z postępowaniem zabezpieczającym przy wydawaniu przez sąd opiekuńczy we wszelkich nagłych wypadkach zarządzeń z art. 569 § 2 k.p.c. Co prawda przepis ten nie zawiera odesłania do przepisów o postępowaniu zabezpieczającym, jednakże przy przyjęciu tezy przeciwnej brak byłoby norm regulujących dokładniej tryb wydawania wspomnianych zarządzeń. Przepisy o postępowaniu zabezpieczającym są jedynymi, jakie mogłyby być stosowane. Dlatego też należy uznać, że termin „zarządzenie”, o którym mowa w art. 569 § 2 k.p.c., oznacza zarządzenie tymczasowe w rozumieniu przepisów o zabezpieczeniu roszczeń, a powołany artykuł nie tworzy samoistnego uproszczonego trybu postępowania, lecz jedynie reguluje problem właściwości miejscowej sądu opiekuńczego w sprawach nagłych.¹⁷

Pewne trudności natury teoretycznej może stwarzać również kwestia zabezpieczenia roszczeń alimentacyjnych i roszczeń o rentę należną z tytułu odpowiedzialności za uszkodzenie ciała lub za utratę żywiciela. W sprawach tych można jeszcze przed

¹⁵ Por. M. Miączyński: Skuteczność orzeczeń w postępowaniu cywilnym, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 1974, Prace Prawnicze”, z. 67, s. 21.

¹⁶ Szerzej o tym — M. Iżykowski: Zarządzenia tymczasowe a postanowienia z art. 443 k.p.c. wydawane w toku procesu o rozwód, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1982, nr 1, s. 127 i n.

¹⁷ Tak F. Zedler: Sądy rodzinne — Wybrane zagadnienia organizacyjne i procesowe, Warszawa 1984, s. 107—108. Odmiennie A. Zieliński: Sądownictwo opiekuńcze w sprawach nieletnich, Warszawa 1975, s. 118 i n.

wydaniem wyroku zobowiązać stronę pozwaną do uiszczenia stronie powodowej w powtarzających się terminach pewnej sumy pieniężnej. Na podobnych zasadach można zabezpieczyć roszczenia alimentacyjne jeszcze nie istniejące, lecz związane ze spodziewanym faktem urodzenia się dziecka (art. 754 k.p.c.). Nie ulega wątpliwości, że we wszystkich tych sytuacjach mamy do czynienia z bardzo poważnym wylomem w zasadzie, że zarządzenie tymczasowe nie może zmierzać do zaspokojenia roszczenia (art. 731 k.p.c.). Wskazane bowiem sposoby zabezpieczenia prowadzą w istocie do realizacji roszczenia jeszcze przed ustaleniem istnienia stosunku prawnego stanowiącego jego podstawę, a ze względu na swoje skutki przypominają natychmiastową wykonalność wyroku jeszcze przed jego wydaniem. Specyficzny charakter roszczeń alimentacyjnych i ważne względy społeczne sprawiają jednak, że istnienie omawianego wyjątku od zasady określonej w art. 731 k.p.c. jest uzasadnione i niezbędne. Zważyć też należy, że zabezpieczenie roszczenia alimentacyjnego nie jest najczęściej jednoznaczne z jego całkowitym zaspokojeniem, ponieważ czasowy zakres zarządzenia tymczasowego jest ograniczony, a kwota przyznana przez sąd powinna zapewniać stronie powodowej tylko najbardziej podstawowe środki utrzymania.¹⁸

W opracowaniu niniejszym, choćby ze względu na jego ograniczone ramy, nie jest możliwe przedstawienie wszystkich problemów związanych z zabezpieczeniem roszczeń cywilnych. Jak to zaakcentowano w tytule, celem opracowania jest przedstawienie charakterystycznych cech ochrony prawnej udzielanej w postępowaniu zabezpieczającym. Nie ulega bowiem wątpliwości, że podobnie jak różny jest cel zabezpieczenia roszczeń od ich rozpoznania i wyegzekwowania, tak samo różna jest ochrona prawna udzielana w postępowaniu zabezpieczającym od ochrony prawnej związanej z postępowaniem rozpoznawczym czy egzekucyjnym.

Uznać należy, że cechą najistotniejszą dla ochrony przyznawanej w postępowaniu zabezpieczającym jest jej tymczasowy i niepełny charakter. Wynika to z tego, że zarządzenie tymczasowe jest orzeczeniem o ograniczonej czasowo skuteczności. Jego „moc rozkazodawcza” kończy się wraz z upadkiem zabezpieczenia (art. 744 k.p.c.) lub z chwilą przystąpienia przez wierzyciela do egzekucji orzeczenia w sprawie. Istnieją co prawda sytuacje wyjątkowe, gdy dozwolone jest dokonanie zabezpieczenia nawet po uzyskaniu przez wierzyciela tytułu wykonawczego (np. zabezpieczenie przyszłych świadczeń alimentacyjnych)

---

¹⁸ Szerzej o tym — M. Iżykowski: Zabezpieczenie roszczeń alimentacyjnych, Nowe Prawo 1982 nr 1-2, s. 59 i m.

lub gdy zarządzenie tymczasowe obowiązuje nawet kilka lat (np. gdy postępowanie w sprawie zawieszono), lecz nawet wówczas stan zabezpieczenia w określonym czasie ustaje. Z tego względu spotyka się sformułowania, że zarządzenie tymczasowe ma charakter przejściowy lub że jego moc rozkazodawcza jest ograniczona pod względem czasu. Jest to w pełni zrozumiałe, jeśli się zważy, że celem wydania zarządzenia tymczasowego jest zabezpieczenie roszczenia dochodzonego w postępowaniu cywilnym, a potrzeba taka nie może być ciągle aktualna.

Orzeczenia o charakterze tymczasowym wydawane są nie tylko w postępowaniu zabezpieczającym. Stosownie do obowiązującego stanu prawnego występują one także przy zabezpieczeniu spadku oraz dowodów, przy spisie inwentarza, wstrzymaniu wykonania zaskarżonego orzeczenia, nadaniu rygoru natychmiastowej wykonalności, ustanowieniu kuratora i doradcy tymczasowego, zawieszeniu postępowania egzekucyjnego, pod pewnymi względami — również w postępowaniu posesoryjnym. Ogół czynności związanych z ich wydawaniem i wykonywaniem można określić mianem udzielania tymczasowej ochrony prawnej. Problematyka z tym związana cieszy się znacznym zainteresowaniem przedstawicieli doktryny Europy zachodniej i doczekała się wnikliwych opracowań monograficznych.¹⁹ Podkreśla się w nich, że zasadne jest wyróżnienie środków pierwotnej oraz wtórnej tymczasowej ochrony prawnej. Kryterium granicznym jest okoliczność, czy wydano już w sprawie orzeczenie merytoryczne, chociażby jeszcze nieprawomocne. W ten sposób np. zabezpieczenie spadku i dowodów, ustanowienie kuratora czy postępowanie posesoryjne oznacza udzielenie pierwotnej tymczasowej ochrony prawnej. Natychmiastowa wykonalność wyroków jest w tej sytuacji klasycznym przykładem wtórnej tymczasowej ochrony.

Nie sposób zauważyć, że zabezpieczenie dochodzonego roszczenia wymyka się ze wskazanych wyżej ram kwalifikacji, ponieważ zarządzenie tymczasowe może być wydane zarówno przed jak i po wydaniu wyroku w sprawie, a w wyjątkowych wypadkach po uzyskaniu przez wierzyciela tytułu egzekucyjnego. Wynika z tego, że zabezpieczenie roszczenia jest uniwersalnym środkiem tymczasowej ochrony prawnej o najszerszym zakresie stosowania.

Powstaje pytanie: co jest przyczyną istnienia zarówno w polskim jak i w obcych systemach prawnych tak rozbudowanego systemu instytucji procesowych dających tylko ochronę prowizoryczną?

¹⁹ Por. F. Bauer: Studien zum (...); D. Leopold: Grundlagen des (...); E. Wengerek: Recenzja pracy F. Baura: Studien zum einstweiligen Rechtsschutz, Państwo i Prawo 1968, nr 8-9, s. 429.

Jak już wspomniano na początku niniejszego opracowania, bezpośrednim źródłem powstania środków tej ochrony stał się zakaz stosowania pomocy własnej jako sposobu ochrony naruszonego prawa.²⁰ O ile bowiem w najdawniejszych czasach urzeczywistniano prawo często przez samopomoc, o tyle w miarę wzmocnienia się aparatu państwowego i krzepnięcia siły państwa ulegała ta samopomoc systematycznemu ograniczeniu, jako niezgodna z podstawowymi zasadami funkcjonowania tej rozwiniętej formy organizacyjnej społeczeństwa. Powstała w ten sposób swoista „luka” w systemie ochrony prawnej. Z jednej strony organy państwa nie były w stanie udzielić jej bezzwłocznie, a z drugiej rodzaj sprawy i jej okoliczności wymagały niekiedy szybkiej interwencji, chociażby w formie prowizorycznej tylko regulacji.

Potrzeba szybkiego działania w sytuacjach objętych dyspozycjami norm prawnych występuje również w czasach współczesnych, i to nawet ze zwielokrotnioną siłą. Wydaje się, że przyczyny wzmożonego zapotrzebowania na szybką, choćby tylko prowizoryczną ochronę prawną są następujące.

1. Rozwój cywilizacji niepomiernie zwiększa liczbę sytuacji konfliktowych we wszystkich dziedzinach życia społecznego. Każdy człowiek jest podmiotem znacznej liczby stosunków cywilnoprawnych w szerokim tego słowa znaczeniu, i to powstających oraz zmieniających się i zanikających niemal codziennie. Tradycyjny proces cywilny ze względu na pewne uświęcone tradycją i sprawdzone w ciągu wielu wieków granice (rozprawa, sformalizowane postępowanie dowodowe, wieloinstancyjność) nie zawsze jest w stanie wystarczająco szybko zlikwidować przejawy naruszeń prawa i zaprowadzić ład prawny. Dlatego zwiększa się potrzeba szybkiego zaprowadzenia *modus vivendi*, ograniczonego w czasie co do swoistej skuteczności, ale jednak udzielanego niezwłocznie. Lepsze jest bowiem takie uregulowanie aniżeli całkowity brak — chociażby przejściowy — wszelkiej regulacji, sprzyjający naruszeniom prawa, podważający jego autorytet i powodujący narastanie konfliktu.

2. Dążenie do uzyskania tymczasowej ochrony prawnej ma także podłoże natury psychologicznej. Przedstawione powyżej realia życia społecznego sprawiają, że we współczesnym społeczeństwie odczuwa się zwiększoną potrzebę bezpieczeństwa prawnego, dążenie do zapewnienia sobie swoistego „komfortu moralnego”, jaki daje nawet tylko tymczasowa ochrona prawna. Ponadto środki tej ochrony są w stanie, częściowo przynajmniej, zniwelować przewagę, jaką ma strona silniejsza ekonomicznie, jeżeli powstanie konflikt lub dojdzie do procesu.

²⁰ F. Baur: Studien zum (...), s. 28.

3. Szeroki zakres omawianej ochrony prawnej uzasadniony jest także względami natury socjalnej. Współczesny ustawodawca bowiem zapewnia szczególną ochronę pewnym rodzajom roszczeń, np. alimentacyjnym czy o rentę należną z tytułu szkody na osobie. Efektywność tej ochrony byłaby niekompletna, gdyby nie stworzono możliwości otrzymywania środków niezbędnych do egzystencji jeszcze przed zakończeniem procesu i wydaniem wyroku. Z tej przyczyny zabezpieczenie w postaci płacenia przez pozwanego pewnych kwot pieniężnych na rzecz powoda w toku procesu zaspokaja istotną i społecznie doniosłą potrzebę życiową osób uprawionych.²¹

4. W ustroju socjalistycznym powstała także czwarta przyczyna istnienia środków tymczasowej ochrony prawnej, a jest nią potrzeba szczególnej ochrony własności społecznej. Przepisy o zabezpieczeniu mogą stanowić użyteczny w praktyce, a nawet niezastąpiony środek tej ochrony, zwłaszcza że jedynym warunkiem uwzględnienia wniosku jednostki gospodarki uspołecznionej jest wiarygodność dochodzonego roszczenia (art. 737 § 3 k.p.c.).

Na podstawie powyższych stwierdzeń można dojść do wniosku, że instytucja zabezpieczenia roszczeń pełni w systemie prawa postępowania cywilnego doniosłą funkcję, łagodząc niektóre niedostatki wynikające z niemożności natychmiastowego rozpoznania zgłoszonego roszczenia procesowego i wyegzekwowania należnego świadczenia. Zaprowadza „pokój prawny” na czas trwania sporu, zapobiega samowoli ze strony zarówno wierzyciela jak i przede wszystkim dłużnika oraz wzmacnia zaufanie do prawa jako środka regulacji ludzkich zachowań. Ugruntowuje przeswiadczenie, że prawo może być nie tylko „sprawiedliwie”, ale również „rychliwie”, odgrywając tym samym ważną rolę wychowawczą.

III. Z tymczasowym charakterem ochrony prawnej udzielanej w postępowaniu zabezpieczającym nieodłącznie wiąże się wymaganie szybkiego jej udzielania. Wynika to z samej istoty zabezpieczenia roszczeń jako środka służącego usunięciu lub złagodzeniu niektórych przynajmniej następstw związanych z niemożnością bezzwłocznego rozpoznania sprawy. Wydanie zarządzenia tymczasowego po upływie kilkunastu czy nawet tylko kilku dni od daty złożenia wniosku może się stać biurokratyczną fikcją, ponieważ przewidywania co do takiego ukształtowania się stanu faktycznego, który uniemożliwi realizację dochodzonego roszczenia, mogły się już spełnić. Z tego powodu wymaganie szybkości wywarło ogromny wpływ na unormowanie przebiegu postępowania zabezpieczającego zarówno w polskim jak i w obcych systemach prawnych.

²¹ Ibidem, s. 5-6.

Przykładem jest istniejąca we Francji specjalna procedura zwana *en référé*. Polega ona na tym, że raz lub kilka razy w tygodniu, w stałych terminach, wyznaczane są specjalne posiedzenia, na których sędziowie natychmiast rozpoznają składane wnioski. Na podstawie art. 808 francuskiego k.p.c. o zabezpieczeniu roszczeń można orzekać także poza tymi posiedzeniami, a w szczególności uzasadnionych wypadkach — nawet w domu sędziego.²²

Z kolei na podstawie art. 136 k.p.c. Rosyjskiej RSFR oraz § 314 bułgarskiego k.p.c. sądy tych krajów mają obowiązek rozpoznać wnioski o zabezpieczenie w dniu jego złożenia, a w Wielkiej Brytanii — w terminie dwu dni.²³

Rozwiązanie polegające na określeniu sądowi terminu do wydania postanowienia w kwestii zabezpieczenia przez polskiego ustawodawcę nie zostało, niestety, przyjęte. Nie powinno jednak ulegać wątpliwości, że mimo braku wyraźnego zalecenia ustawowego sąd jest obowiązany rozpatrzyć wniosek o zabezpieczenie tak szybko, jak to jest możliwe. Nieuzasadnione zwlekanie z wydaniem stosownego rozstrzygnięcia jest poważnym uchybieniem, narażającym w wysokim stopniu interesy wierzyciela, a także podważającym sens istnienia instytucji zabezpieczenia roszczeń. Co więcej, spóźnione wydanie zarządzenia tymczasowego może nawet zniweczyć cel procesu cywilnego, jakim jest skonkretyzowanie i urzeczywistnienie norm prawa cywilnego (w szerokim tego słowa znaczeniu). Trafnie powyższą prawidłowość wyraził Sąd Najwyższy, który w nie opublikowanym orzeczeniu z dnia 17.IV.1975 r. II CR 92/75 stwierdził: „Postanowienie w sprawie zarządzenia tymczasowego powinno być wydane możliwie szybko, a w każdym razie w takim czasie, aby zgodnie z istotą i celem postępowania zabezpieczającego mogło zapewnić skuteczność realizacji roszczenia co do istoty sprawy”.

Tym większe więc niezadowolenie budzi spotykane niekiedy w praktyce sądowej spoczywanie w aktach sprawy wniosku o zabezpieczenie bez żadnego biegu, zwłaszcza gdy wniosek ten zamieszczono w pozwie lub zgłoszono w toku postępowania. Wszak tego rodzaju postępowanie pozbawia nawet wierzyciela możliwości złożenia środka zaskarżenia. Również wewnętrzna organizacja pracy w sekretariatach sądowych i długotrwałość dokonywania pewnych czynności biurowych (np. kilkudniowe oczekiwanie na wpisanie wniosku do repertorium, oznaczenie sygnatury, przepisanie tekstu zarządzenia tymczasowego na maszynie) bywa niekiedy przeszkodą w sprawnym dokonaniu zabezpieczenia.

²² P. Herzog: *Civil procedure* (...), s. 236.

²³ E. Wengerek: *Postępowanie cywilne procesowe przed sądami pierwszej instancji w państwach socjalistycznych*, Warszawa 1978, s. 43.

Powyższe negatywne zjawiska nie mogą jednak przesłonić tego, że w kodeksie postępowania cywilnego zastosowano konkretne, szczegółowe rozwiązania różnych kwestii proceduralnych, zmierzające do jak najszybszego rozstrzygnięcia wniosku o zabezpieczenie roszczenia.

Pierwszym z nich — i chyba najważniejszym — jest ograniczenie zakresu rozpoznania sprawy w postępowaniu zabezpieczającym przez specyficzne uregulowanie przesłanek wydania zarządzenia tymczasowego. Zgodnie z art. 730 § 1 k.p.c. sąd bada jedynie, czy roszczenie procesowe jest wiarygodne oraz czy brak zabezpieczenia mógłby pozbawić wierzyciela zaspokojenia lub uniemożliwić wykonalność orzeczenia w sprawie.²⁴ Te dyspozycje sprawiają, że udzielenie zabezpieczenia następuje po przeprowadzeniu postępowania o charakterze sumarycznym (skróconym), w którym zakres rozpoznania sądu jest ograniczony tylko do pewnych okoliczności sprawy.

Jedną z głównych przyczyn nadmiernej niekiedy przewlekłości procesu cywilnego jest mocno sformalizowane postępowanie dowodowe. Aby wyeliminować tę wadę w wypadku postępowania zabezpieczającego, dozwolono w art. 737 § 1 k.p.c. na odstępstwa od szczegółowych przepisów o postępowaniu dowodowym przez określenie, że we wniosku o wydanie zarządzenia tymczasowego wystarczy tylko uprawdopodobnić okoliczności uzasadniające żądanie.

Ważnym czynnikiem gwarantującym możliwość szybkiego wydania zarządzenia tymczasowego jest również dopuszczalność rozpoznania wniosku o zabezpieczenie na posiedzeniu niejawnym. Co więcej, w doktrynie zaznacza się, że wymaganie szybkości zabezpieczenia, a także konieczność utrzymania dłużnika w nieświadomości co do zamiarów wierzyciela sprawiają, że rozpoznawanie wniosków o zabezpieczenie na posiedzeniu niejawnym powinno być regułą, a na rozprawie — wyjątkiem.²⁵ Z rozwiązaniem tym koresponduje uregulowanie kwestii doręczeń. Zgodnie bowiem z treścią art. 740 § 1 k.p.c. postanowienie w sprawie zarządzenia tymczasowego wydane na posiedzeniu niejawnym a podlegające wykonaniu przez organ egzekucyjny doręcza się tylko wierzycielowi. Dłużnik o wydaniu zarządzenia tymczasowego i o jego treści dowiaduje się dopiero w chwili przystąpienia przez organ egzekucyjny do wykonywania zabezpieczenia.

²⁴ Dokładniejsze uwagi na temat przesłanek zabezpieczenia roszczeń — zob.: M. Iżykowski: Przesłanki zabezpieczenia powództwa, *Paestra* 1985 nr 11, s. 16 i n.; F. Zedler: Interes prawny jako podstawa zabezpieczenia roszczeń w postępowaniu cywilnym (w:) *Studia z prawa postępowania cywilnego — Księga pamiątkowa ku czci Z. Resłcha*, Warszawa 1985, s. 321 i n.

²⁵ E. Wengerek: *Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne — Komentarz*, Warszawa 1972, s. 30.

IV. Jak wynika z przedstawionych powyżej rozważań, zabezpieczenie roszczeń jest instytucją o bynajmniej nie marginesowym znaczeniu dla przebiegu postępowania cywilnego, wywierającą znaczny wpływ na realność udzielanej ochrony prawnej. Daje wierzycielowi prawnie dozwolony, skuteczny i nadający się do szybkiego stosowania środek ochrony jego praw. Wydanie i wykonanie zarządzenia tymczasowego łagodzi przynajmniej niektóre ujemne skutki wynikające z konieczności rozłożenia w czasie rozpoznania sprawy cywilnej. Stanowi istotny element ochrony prawnej udzielanej w postępowaniu cywilnym, i to tym cenniejszy, że możliwy do szybkiego uzyskania. Cel i funkcja postępowania zabezpieczającego sprawiają jednak, że ochrona prawna w nim udzielana ma charakter prowizoryczny i akcesoryjny, jeśli chodzi o główny nurt postępowania. W zamian za tymczasowy tylko charakter tej ochrony wierzyciel uzyskuje ją wszak niezwłocznie. A to właśnie jest w niektórych sytuacjach najważniejsze.

STEFAN PŁĄZEK I ZBIGNIEW SALAMON

ZWROT NIENALEŻNIE POBRANYCH ŚWIADCZEŃ Z UBEZPIECZENIA SPOŁECZNEGO

Spory wynikłe z decyzji organów rentowych o zwrocie nienależnie pobranych świadczeń z ubezpieczenia społecznego stanowią znaczny odsetek spraw cywilnych z zakresu ubezpieczeń społecznych. Autorzy zajęli się podstawami prawnymi żądań ZUS-u wobec ubezpieczonych i wobec zakładów pracy w razie wypłaty nienależnych świadczeń, a ponadto trybem zwrotu takich świadczeń oraz ograniczeniem czasowym żądań ZUS-u.

I. Wstęp

Problematyka zwrotu świadczeń pozostawała zawsze tylko na marginesie doktryny ubezpieczeń społecznych. Do chwili obecnej ukazało się na ten temat zaledwie kilka opracowań. Ten brak zainteresowania tą dziedziną należy ocenić jako niesłuszny, albowiem wykładnia przepisów w tej mierze budzi liczne wątpliwości, a ponadto problem jest ważki również ze względów czysto praktycznych, jeśli wziąć pod uwagę rozmiary wynikających zeń następstw natury finansowej. Tak więc np. nadpłaty świadczeń emerytalno-rentowych w ostatnich trzech latach osiągnęły wartość: 767 mln zł w 1984 r., ponad 1,3 mld zł w 1985 r. i prawie 1,2 mld zł w 1986 r. Nadpłaty zaś zasiłków i rekompensat w